

KRONIEK

Themanummer
**Maria van
Amersfoort**

TENTOONSTELLING

MIRAKELBOEK

PELGRIMSTEKEN

WANDELING

ACTIVITEITEN

GLOSSY

FILM

Van middeleeuws mirakel tot moderne madonna

Sinds het wonder van 1444 is de naam van Maria verbonden aan de beroemde bedevaartstad Amersfoort. Het beroemde is er af, maar nog steeds lopen Amersfoorters de Vrouwevaart. Hoe is het mogelijk dat deze na 600 jaar nog bestaat en zelfs meer in de belangstelling komt? In Museum Flehite is er een grote tentoonstelling over te zien.*

door GERARD RAVEN

WONDEREN

Tegen Kerst 1444 loopt het Nijkerkse meisje Geertje Arends naar Amersfoort, omdat zij wil intreden in het Sint-

Foto omslag: Mirakel-schilderij, 1500-1525 (*Oud-Katholieke parochie H. Georgius, Amersfoort, foto: Michiel van 't Erve*). Het beeldje is te groot weergegeven en ten onrechte gekleurd. Rechts de later gebouwde Onze-Lieve-Vrouwetoren.

Foto links: Zo moet het beeldje er uit gezien hebben. Dit exemplaar uit de 16e eeuw is 13 cm hoog (*Museum Flehite*).

Foto rechts: pelgrims-hoorn, 15e eeuw (*Museum Flehite, bruikleen van Cor van den Braber*).

* Zie pagina 11 voor meer informatie over de tentoonstelling

Agnietenklooster. Als cadeau heeft zij een Mariabeeldje van pijpenaarde (witte klei) bij zich. Als zij de imponerende stad ziet beseft Geertje dat ze daar niet mee aan kan komen. Zij gooit het in de gracht, op de putplaats bij de Kamperbuitenpoort. Daar woont de vrome dienstmeid Griet Alberts; zij krijgt in een droom driemaal de opdracht om het beeldje op te halen. Inderdaad vind zij het in het ijs, zet het thuis op een kast en brandt er een kaarsje voor. De volgende dag blijkt de kaars driemaal zo lang te branden als normaal. Griet waarschuwt haar biechtvader, die het beeldje naar de Onze-Lieve-Vrouwekapel brengt. Deze dateert van de 14e eeuw, een tijd waarin de Mariaverering al bloeide. Het ene wonder volgt op het andere en de faam van Maria van Amersfoort verspreidt zich als een

lopend vuurtje. Zo worden liefst 542 wonderen opgetekend in het Amersfoortse mirakelboek; geen enkel ander bedevaartsoorden heeft er zoveel. Het boek begint met een priester uit Hoorn die al twee jaar aan geelzucht lijdt. Wat hij ook doet, niets helpt. Maar dat verandert als hij belooft op bedevaart te gaan naar Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Andere wonderen worden genoemd in de volgende twee artikelen. De meest opvallende passage is dat Onze Lieve Vrouw van Amersfoort vaak helpt nadat zij als Maria van andere bedevaartplaatsen vergeefs is aangeroepen.

BLOEITIJD

Amersfoort is dus door Maria uitverkoren als plaats voor mensen in nood. Van heinde en verre komen mensen haar aanroepen. Maar er zijn ook gelovigen die komen danken voor uitkomst of om vergeving van zonden bidden. Al sinds ca 1380 heeft de hervormingsbeweging van de

Moderne Devotie veel nadruk gelegd op een authentiek geloof, dat zich uit in persoonlijke vroomheid en zorg voor de naaste. Centraal staat het mediteren over het lijden van Christus en daarmee dat van zijn moeder. In Amersfoort heeft de beweging grote invloed; vrijwel alle kloosters komen voort uit spontane groepjes broeders of zusters die bij elkaar gaan wonen. Daarnaast waren er al eerder broederschappen van gegoede mensen die elkaar alleen aansporen tot vroomheid en gebed, ook speciaal voor Maria. Nieuw is echter dat het nu gaat om de *persoonlijke* ervaring. Daar past ook een bedevaart bij. Het is een goede manier om even uit de dagelijkse zorgen te breken en stil te staan bij hemelse zaken, wat een nieuwe kijk op je eigen leven kan geven. Het heeft ook iets van vakantie. De fysieke inspanning van de reis is daarbij een vorm van overwinning.

Foto boven: De Vrouwevaart op de maquette van 1671 in Museum Flehite. Rechts onder het Kapelhuis aan de *Krankeledenstraat*.

Foto's links en onder: Mantel en kroon van het beeldje, circa 1670 (*parochie H. Georgius*).

Je kunt elke dag bidden bij het beeldje in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, maar het hoogtepunt is de *Vrouwevaart* op de zondag na Hemelvaart. Die bestond in Amersfoort al in 1410, dus ruim vóór het Mirakel, maar toen op zaterdag. Dat is een indrukwekkende processie langs de putplaats en andere plekken die met Maria verbonden zijn. Voorop lopen hoornblazers om de weg te banen. Een Mariabeeld gaat mee op een draagbaar. Dan volgen de schutters, gilden, broederschappen, stadsbestuurders, priesters en pelgrims. Waarschijnlijk zingen zij Marialiederen, afgewisseld met gebed. Ten slotte lopen ze driemaal rond de kapel en sluiten binnen af met een mis.

De bedevaarten worden een belangrijke bron van inkomsten voor Amersfoort, naast de bierbrouwerij en wolweverij. De Vrouwevaart is ook een goede aanleiding voor de voorjaars schoonmaak op straat, zodat de pelgrims netjes ontvangen kunnen worden. Het stadsbestuur geeft daar nauwkeurige richtlijnen voor. In 1447 en 1460 wordt het goedkope logies van het Heilige-Geestgasthuis (bij de huidige Lutherse Kerk) uitgebreid. Rond de Vrouwevaart ontstaat een jaarmarkt met kermis. Je kunt er van alles kopen en er zijn acrobaten, wonderdokters en toneelspelers. Er wordt soms flink gedronken...

Wie genezen is koopt een afbeelding van het lichaamsdeel in was, dat in de kapel kan hangen (p. 7). Als de pelgrims naar huis gaan willen zij ook een souvenir hebben, zoals een kaars of een beeld. Maar het meest populair is het *pelgrimsteken* van lood of tin (p. 12). Het is klein en goedkoop; de voorloper van het Mariamedaillon uit Lour-

des. De mensen spelden het op hun jas of hoed, want het brengt bescherming en zegen. Voor een crimineel geldt het ook als bewijs dat hij/zij er echt geweest is. Het komt door schaarste aan gevangenen immers vaak voor dat mensen als alternatieve straf veroordeeld werden tot een bedevaart (p. 7). Er is geen reclassering nodig; na terugkeer is alles vergeven en vergeten.

De bedevaart brengt veel geld op en daarvan wordt de

VAN MIDDELEEUWS MIRAKEL...

kapel al vrij snel vergroot. Bovendien komt er een enorme toren bij, van 98 meter. Hij mag van de bisschop niet hoger worden, want dan zou hij de Domtoren van Utrecht naar de kroon steken.

VERBOD

Eeuwenlang blijft Maria van Amersfoort haar werk doen en blijven de pelgrims komen. De stad heeft daarom niet veel op met de calvinisten die vanaf 1572 in opstand komen tegen de Spaanse regering. Amersfoort is zeven jaar later zo ongeveer de laatste stad die meedoet, en dan alleen omdat het leger van de broer van Willem van Oranje voor de poorten staat. De katholieken verliezen hun kerken, maar mogen wel samenkomen in huiskerken, die niet opvallen vanaf de straat. Het Mariabeeldje moet nu haar kapel verlaten, maar niet van harte. Het duikt onder. De meeste Amersfoorters zijn trouwe katholieken en velen blijven de Vrouwevaart graag lopen. Het stadsbestuur is zo wijs om dat te laten gebeuren, maar het is wel vrij uniek voor Nederland boven de rivieren.

Bijna ongemerkt komen er meer calvinisten in Amersfoort wonen en verdwijnen de katholieken uit de besturen. De belangstelling voor de Vrouwevaart loopt terug. Doordat er een theologische ruzie uitbreekt onder de katholieken ziet het stadsbestuur zich in 1715 genooddacht om een hek tussen kapel en toren te zetten. Het kan tijdens de Vrouwevaart gesloten worden, zodat je niet meer om de kerk kunt lopen. De processie moet zo rustig mogelijk gelopen worden. Er komen steeds minder pelgrims. In 1737 geeft de stad voor het laatst toestemming voor de Vrouwevaart; daarna wordt er niet meer om gevraagd.

KEVELAER

Eén van de ruziënde groepen is inmiddels afgesplitst van de moederkerk in Rome. Deze oud-katholieken gaan uiteindelijk een vooruitstrevender koers varen, waar de Heilige Maria niet echt in past. De rooms-katholieke geestelijken blijven na de Reformatie veel nadruk leggen op een verinnerlijkt geloof. Er is niets erger dan te sterven

Kevelaergangers rond 1930 (boven) en in 1977 (onder) (*Broederschap van Kevelaer Amersfoort en omstreken*).

zonder dat je zonden zijn vergeven, of dat je familie dat overkomt. Daarvoor worden eind 17e eeuw in de steden opnieuw broederschappen opgericht. Ze zijn nog steeds gericht op persoonlijk geloof en gebed, maar worden nu door geestelijken geleid. Mariacongregaties zijn daarbij erg populair.

Verder ontstaan er vanaf 1715 vijftien bedevaartsbroedersschappen die op één na allemaal gericht zijn op Kevelaer, een dorpje net over de Duitse grens. Daar kun je immers ongestoord op bedevaart gaan, liefst rond Maria Hemelvaart (15 augustus). In 1750 krijgt ook Amersfoort een broederschap van Onze Lieve Vrouw van Kevelaer. In 1784 bijvoorbeeld gaan er wel driehonderd mensen uit de Keistad mee! Opgewekt zingen zij in de schuiten hun lied *Sa spoeyt [spoedt] u Amersfoortsche schaar* en ande-

Foto rechts: Deze mantelmadonna uit de Elleboogkerk heeft het inmiddels verpulverde beeldje van 1444 vervangen en staat nu in de Xaveriuskerk.

re bedevaartsliederen. In Kevelaar ontmoeten ze nog veel meer gelijkgezinden. Dat is een belangrijke ervaring, zeker voor bewoners van steden met minder katholieken dan Amersfoort. (Misschien mogen we het vergelijken met de grote Taizé-ontmoeting van jongeren in Rotterdam anno 2010.) Hun zelfvertrouwen blijkt bijvoorbeeld uit een preek die wordt gehouden bij de aankomst in 1778: dankzij de bedevaart heeft Maria de tabaksteelt laten opbloeien en zo de hele stad vooruitgeholpen. In de vroege 19e eeuw gaan er zo'n 200 Amersfoorters naar Kevelaar en tegenwoordig 250. De wandelaars en wagens zijn vervangen door de trein en nu de bus.

Intussen ontstaat er in de stad een kloosterorde die genoemd wordt naar Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. In 1822 komen zusters uit Namen naar de stad om meisjes les te gaan geven. Op het hoogtepunt zijn er 900 nonnen in verschillende kloosters in Nederland en 106 in de missie. Doordat de roepingen teruglopen worden eind 20e eeuw veel huizen gesloten. De bewoners komen naar Amersfoort. Nu wonen in het klooster aan de Zuidsingel nog 76 oudere zusters.

HERLEVING

In 1798 krijgt Nederland godsdienstvrijheid. Het nieuwe zelfbewustzijn van de katholieken leidt tot een eigen zuil, trots op het *Rijke Roomse Leven*. Begin 19e eeuw bouwen zij in Amersfoort hun twee parochiekerken uit; de gevels mogen nu weer gezien worden vanaf de openbare weg. Eén daarvan is de Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming (Elleboogkerk) aan de Langegracht, de kerk van de Kevelaergangers (zie p. 16). De Onze-Lieve-Vrouwekapel

De Vrouwevaart van 2010 (foto: Ingelies Vermeulen).

De Vrouwevaart van 1981 (foto: Archief Eemland).

LITERATUUR

■ Ellen Palmboom, 'Kerkgeschiedenis [tot 1579]', in *Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort I* (Utrecht 2009) 172-206

■ Ottie Thiers, *Bedevaart en kerkeraad. De Amersfoortse vrouwevaart van 1444 tot 1720* (Hilversum 1994)

■ P. Lukkenauer (ed.), *Mirakelboek Onser Liever Vrouwen t'Amersfoort* (Amersfoort 1946); nieuwe editie zie p. 10.

■ Margriet Schuur, *Heilige maagd Maria, bid voor ons* (zie pp. 6-7)

■ Marc Wingens, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw* (Nijmegen 1994)

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite en projectleider van de tentoonstelling.

was in 1787 verwoest door een ontploffing, maar nu is er weer een Mariakerk.

Rond 1930 kijken enkele jonge parochianen met weemoed terug naar de glorie van de pelgrimsstad. Zij komen op het idee om de Vrouwevaart in ere te herstellen. Drie jaar later stichten zij het Onze-Lieve-Vrouwe-gilde, dat snel een groot aantal leden krijgt. Er lopen wel zeshonderd mensen mee. Tijdens de Duitse bezetting is de tocht verboden, maar het gilde loopt die stiekem toch. Naar hun overtuiging spaart Maria de stad tweemaal, in mei 1940 en april-mei 1945.

Rond 1962 wil de Paus zijn kerk in hoog tempo aanpassen aan de 20e eeuw. Veel gelovigen gaan daar enthousiast in mee. De progressieven doen de bedevaart af als oude koek en het vereist moed om er mee door te gaan. Slechts een paar mensen houden vol. Maar geleidelijk krijgen ook anderen spijt van de snelle vernieuwingen; zij missen de vrome sfeer en warmte van hun jeugd. Vanaf 1988 groeit de groep Vrouwevaartgangers weer, langzaam maar zeker. Ook katholieke gastarbeiders gaan meedoen. In oud-katholieke en zelfs protestantse kring ontstaat er belangstelling, doordat zij oog krijgen voor het vrouwelijke in God en voor de waarde van rituelen. Ook zinzzoekers en ongelovigen zien de laatste tijd in Maria een nieuw idool.

Tegenwoordig lopen ruim honderd mensen mee op de zaterdagmorgen na Hemelvaart. Zij verzamelen zich voor een korte dienst in de oud-katholieke Georgiuskerk aan 't Zand. Dan volgt de tocht langs plekken als de putplaats en de Onze-Lieve-Vrouwetoren. Ten slotte is er in de Sint-Franciscus-Xaveriuskerk een afsluitende viering.

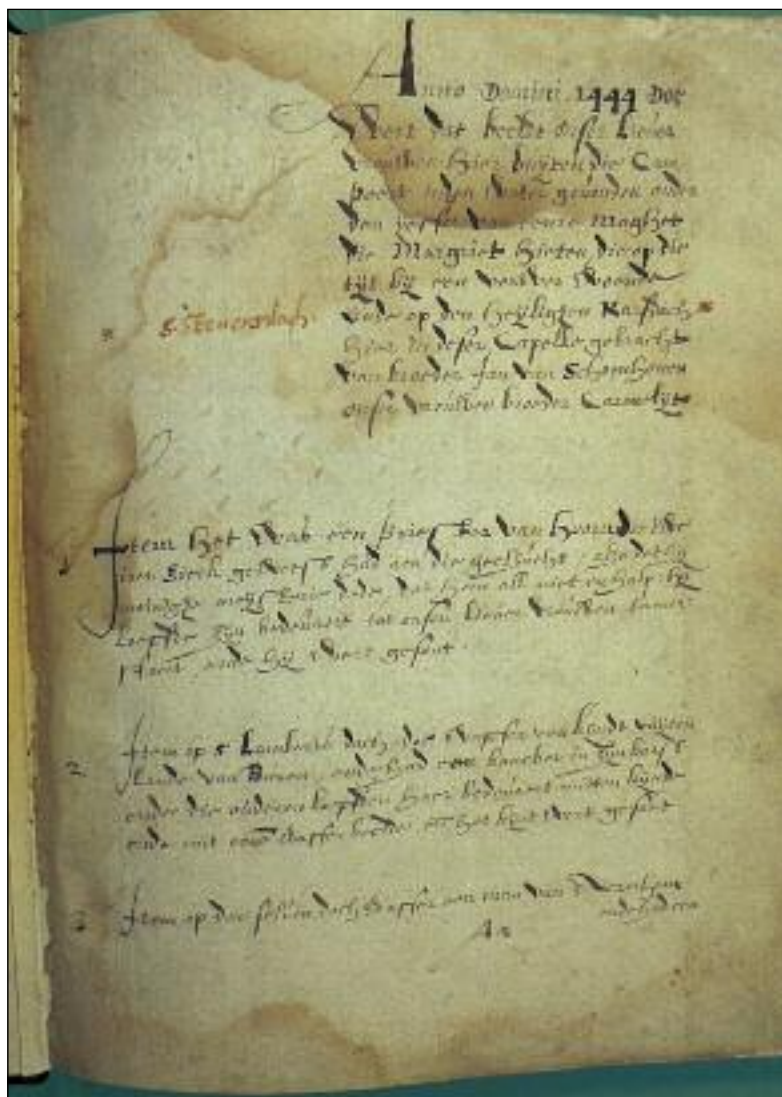
Wie waren de pelgrims?

Duizenden vrome mensen zijn in de late Middeleeuwen naar Amersfoort gereisd zonder een spoor achter te laten. Eigenlijk weten we niets van hen. Of toch? In het mirakelboek staan 542 getuigenissen van Mariawonderen, die samen meer vertellen dan je zou verwachten. De historica Margriet Schuur heeft ze in een *database* gezet en kwam tot verrassende ontdekkingen.

door PIEK THEISENS

Wonderen rondom heiligen werden al sinds de vierde eeuw opgeschreven, maar vanaf de tiende eeuw ontstonden talloze lokale mirakelboeken. Deze handschriften werden opgemaakt als getuigenissen van de goddelijke werking in de bedevaartsplaats, zoals ook nu nog in plaatsen als Lourdes gebeurt. De verhalen werden graag gelezen

Mirakelboek (Archief Eemland, bruikleen van de parochie Sint Franciscus Xaverius).

en doorverteld, bijvoorbeeld in de preek van de geestelijke. Het mirakelboek van Amersfoort is verloren gegaan, maar er zijn gelukkig drie kopieën uit de zeventiende eeuw. Archief Eemland heeft één origineel afschrift en twee fotokopieën van de exemplaren van de oud-katholieke Georgiuskerk en van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

VROUWEN, KINDEREN EN ZEELIEDEN

Opvallend is dat er slechts in negen wonderen namen worden genoemd, terwijl dit juist als extra bewijs werd gezien. Misschien zijn ze bij het overschrijven weggelaten, omdat die er niet meer toe deden; of men vond dat de wonderen zonder namen toegankelijker waren voor de pelgrims.

Uit de mirakelverhalen zijn wel veel andere gegevens te halen. Slechts 36% van de volwassen pelgrims was vrouw. Maar dat is ook positief uit te leggen: de vrouw was veel vrijer en onafhankelijker in de middeleeuwse samenleving dan menig auteur ons wil doen geloven. Hierdoor konden twee van de drie vrouwen op een pelgrimage gaan. Verder zijn kinderen ook goed vertegenwoordigd, in 29% van de wonderen, wat overigens ook in andere bedevaartsoorden het geval was. Misschien een teken dat zij door hun ouders werkelijk als kinderen werden gezien en behandeld in plaats van als kleine volwassenen.

In 39% van de wonderen werd Onze Lieve Vrouw door iemand anders aangeroepen, zoals familie, bekenden of omstanders. Daarna genas de betreffende persoon en moest die de schuld inlossen door op bedevaart te gaan naar Amersfoort. Die reis moest wel echt worden gemaakt: een jongen die niet ging werd doof. Toen hij als nog op bedevaart ging, kon hij weer horen.

Beroepen worden in 53 wonderen genoemd, zoals koopman, ambachtsman en arbeider. Maar het vaakst de zee-man; het was dan ook een gevaarlijk beroep. Het mirakelboek was sterk gericht op de middenklasse, maar er worden ook twee adellijke heren en negen geestelijken genoemd, waarschijnlijk om aan te geven dat iedereen Onze Lieve Vrouw kon aanroepen.

WAAR KWAMEN DE PELGRIMS VANDAAN?

Amersfoort was het bekendste bedevaartsoord boven de grote rivieren. In 39 wonderen komen de pelgrims zelfs uit Duitse, Poolse, Noorse, Engelse, Vlaamse of Franse gebieden. Bij 27% van de wonderen liepen de pelgrims vijf of meer dagen. De rest kwam uit een kerngebied tussen de Noordzee, de Maas, de IJssel en de lijn Zwolle-Amsterdam. In 63% van de gevallen kwam de pelgrim uit stedelijk gebied, waarschijnlijk door de handelsroutes waarmee Amersfoort was verbonden. Zo werd het nieuws over de Mariawonderen snel verspreid. Hierdoor kwamen er ook veel Groningers naar Amersfoort: de ossenhandel vanuit Denemarken liep via Duitsland en Groningen naar Amersfoort en 's-Hertogenbosch.

Opvallend is dat de 542 mirakelen voor vijfde deel in de eerste zes jaar na 1444 zijn opgeschreven! Hierna werden alleen wonderen toegevoegd als deze heel speciaal waren. Uit andere bronnen weten we dat de pelgrimage even belangrijk bleef als in de eerste jaren. Zo werden vanaf 1448 245 misdadigers uit dertien steden als Leiden, Antwerpen en Rotterdam op bedevaart naar Amersfoort gestuurd als boetedoening; dat ging gewoon door tot 1565. Tientallen pelgrimstekens uit Amersfoort zijn elders in Nederland gevonden (zie pp. 12-13). Het geeft ons allemaal geen goed beeld hoeveel pelgrims Amersfoort hebben bezocht, maar duidelijk is dat de Onze-Lieve-Vrouwecultus tot diep in de zestiende eeuw grote aantrekkingskracht had.

WAAROM NAAR AMERSFOORT?

In 74 wonderen staat beschreven hoe men wist van de kracht van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Veel pelgrims hadden het van horen zeggen of waren geadviseerd door hun burens of kennissen. Zo was 27% van de pelgrims via mond-tot-mondreclame naar Amersfoort gekomen. Als iemand een wonder was overkomen, dan was deze verplicht dit door te vertellen. Maar ook de kerk zelf maakte reclame voor bepaalde bedevaartplaatsen.

Er was veel concurrentie tussen de verschillende bestemmingen. In het Amersfoortse mirakelboek werd duidelijk gemaakt dat Onze Lieve Vrouw hier de grootste kracht bezat voor de meeste problemen. Zo faalden in dertig verhalen andere bedevaartplaatsen en heiligen in het gene-

Genezen lichaamsdelen en dieren in was (links) en zilver (boven) in de Sint-Andrieskerk te Antwerpen.

LITERATUUR

■ Margriet Schuur, *Heilige maagd Maria, bid voor ons. Het maatschappelijk erkenningsproces van de Onze Lieve Vrouwecultus in Amersfoort, 1444-1545* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Groningen 2005), bibliotheek Archief Eemland 5196

Piek Theisens is assistent collectie van Museum Flehite.

zen van een bepaalde aandoening, maar kon de tweede (óf derde óf vierde) keus, Onze Lieve Vrouw van Amersfoort, wél genezing bieden (zie ook p. 9).

In 458 wonderen gaat het om genezingen vergelijkbaar met die Jezus had verricht, zelfs dodenopwekkingen en duiveluitdrijvingen. Medische hulp kon vaak geen oplossing bieden; Onze Lieve Vrouw bleek dan wél effectief te zijn. Andere wonderen waren reddingen uit noodsituaties, zoals een brandend huis, zeerovers, gevangenschap of martelingen.

Als dank voor de genezing schonken de pelgrims in 176 wonderen vervolgens getuigenisgaven, al naar gelang de pelgrim kon missen. Voorbeelden zijn wasafbeeldingen van genezen lichaamsdelen, afgelegde boeien of kruken. Soms was tevoren een gift beloofd, een *ex-voto*, zoals een zilveren scheepje. Een gift werd extra symbolisch als de pelgrim zijn eigen gewicht gaf aan *wijn en weit* (miswijn en graan voor hosties). Hij schonk zo als het ware zichzelf.

Onze Lieve Vrouw van Amersfoort trok in de late Middeleeuwen talloze pelgrims van heinde en verre aan. Zij werd zo breed erkend als heilige met een grote kracht tot genezing en andere wonderen. Dankzij het mirakelboek hebben we daar een aardig beeld van gekregen.

Volksdevotie in het mirakelboek

Het mirakelboek van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort kan inzicht geven in allerlei vormen van volksdevotie rondom de bedevaart naar Amersfoort.

door ABE VAN DER VEEN

Voorbeelden van devotie vinden we al in het oorsprongsverhaal. Hierin zijn tijd en plaats erg belangrijk. De vondst van het Mariabeeldje gebeurde in de kersttijd van het jaar 1444. Kerst is een sacrale tijd. Een tijd waarin wonderen eerder mogelijk zijn. De plaats waar het beeldje werd gevonden is evenzeer belangrijk. Na een visioen van Maria vindt Margriet Alberts het beeldje naast de Kamperbuitenpoort onder het ijs, los in het daaronder stromende water. Toch blijft het op zijn plaats stil liggen, het drijft niet weg en zinkt ook niet. Maria doet haar wonder in het water! Als het beeldje in de Onze-Lieve-Vrouwekapel wordt geplaatst begint er een stroom van wonderen. Hier wil Maria aanbeden worden.

Reliëf op de stadsmuur bij de Sint-Annastraat.

PUT

Ook in andere steden worden wonderbeeldjes van Maria gevonden op bijzondere plaatsen. Soms in een holle boom, soms in de grond. Als het beeldje meegenomen wordt blijkt het de volgende dag weer op de oude plek te liggen! Ook dit werd gezien als een teken dat Maria op die plek vereerd wilde worden. Mogelijk stond men in Amersfoort een dubbel doel voor ogen, want Maria werd voornamelijk aanbeden in de kapel, maar ook op de plek waar het beeldje was gevonden was dit mogelijk. Daar werd een put gemaakt, de Onze-Lieve-Vrouweputte. Hij is te zien op het schilderij van de vondst van het beeldje (zie omslag). Deze is door vele pelgrims bezocht. Het water werd gebruikt en meegenomen om te helpen bij de genezing van vele kwalen van mens en vee. Wonder nr. 153 is hier een voorbeeld van: een zieke jongen wordt door zijn moeder gewassen in het water van de put en is daardoor genezen. Nog in 1564 kwamen pelgrims het putje bezoeken, maar toen was die al in onbruik geraakt: de bestuurders moesten stappen ondernemen om de OLV-kapel te verplichten mee te betalen aan het onderhoud.

Het is niet verwonderlijk dat naast de verering in de kapel ook een kleinere verering bij de vindplaats van het beeldje plaatsvond. Bronwater is sinds onheugelijke tijden gezien als genezend en zuiverend. Ook buiten Amersfoort zijn er tal van bronnen en putjes gewijd aan heiligen, waaronder Maria.

De putplek (en daarmee de vindplaats van het beeldje van Maria) is in 1970 herdacht door middel van een zandstenen reliëf van een pelgrimsteken in de stadsmuur. Tijdens de restauratie van de stadsmuur in 2010 is deze gereinigd en is er een plaquette met toelichting bij geplaatst door bureau Monumentenzorg van de gemeente. Al eerder was vóór het beeldhouwwerk bestrating aangebracht voor de deelnemers aan de Vrouwevaart.

MARIA EN WATER

Verschillende heiligen hadden specialismen: ze werden vooral aangeroepen voor bepaalde ziekten. Het lijkt er sterk op dat Maria van Amersfoort een specialisme had

in aan water gerelateerde ziekten en ongemakken. Vooral verdrinking, schipbreuk en ziekten aan de urinewegen komen veelvuldig voor in de wonderenreeks. Van verdrinking wordt maar liefst 59 keer melding gemaakt!

Dit geloof wordt in de wonderen subtiel aangeduid door te schrijven dat het beeldje gevonden is in het water. Expliciet komt het ter sprake in wonder nummer 497. Er dreigt schipbreuk tijdens een storm en ene Jan van Essen uit Deventer stelt voor Onze Lieve Vrouw van Amersfoort aan te roepen 'die welck inden water gevonden was ende grote mirakelen doet int water, op dat zij ons bijstaen wil'. Het hielp nog niet, maar toen zij ook nog beloofden om een zilveren scheepje te geven hield de storm terstond op... Dit past bij het middeleeuwse associatieve denken in beelden. Maria is in het water gevonden, dus zal Maria ook eerder wonderen doen die te maken hebben met water.

AMERSFOORT ALS HEILIGE PLEK

Een ander voorbeeld van volksdevotie is het idee dat bepaalde plaatsen heiliger en genezender zijn dan andere. God toont de plaats waar hij vereerd wil worden door daar zijn wonderen te doen, in het geval van Amersfoort via Maria. Dit geloof is te zien in wonder nummer 319, waar een sceptische vrouw zich afvroeg hoe zo'n uit het water gevist beeldje nu kracht zou kunnen hebben om iemand te helpen? Maar toen ze zelf ziek werd, kreeg ze toch een sterk geloof in Maria en genas. Ze ging op bedevaart naar Amersfoort en verkondigde daar 'hoe dat Godt zijn macht thoende ten heiligen, meer ter eenre steden, als tot die ander.'

De putplaats van het mirakel.

Inzet: Onze Lieve Vrouw van 's-Hertogenbosch.

LITERATUUR

■ Abraham van Bommel, *Beschrijving van de stad Amersfoort* (Utrecht 1760) 132-133

■ P. Lukkenauer (ed.), *Mirakelboek Onser Lieven Vrouwen t'Amersfoort* (Amersfoort 1946); nieuwe editie zie p. 10.

■ Ottie Thiers, *Bedevaart en kerkraad. De Amersfoortse vrouwe-vaart van 1444 tot 1720* (Hilversum 1994)

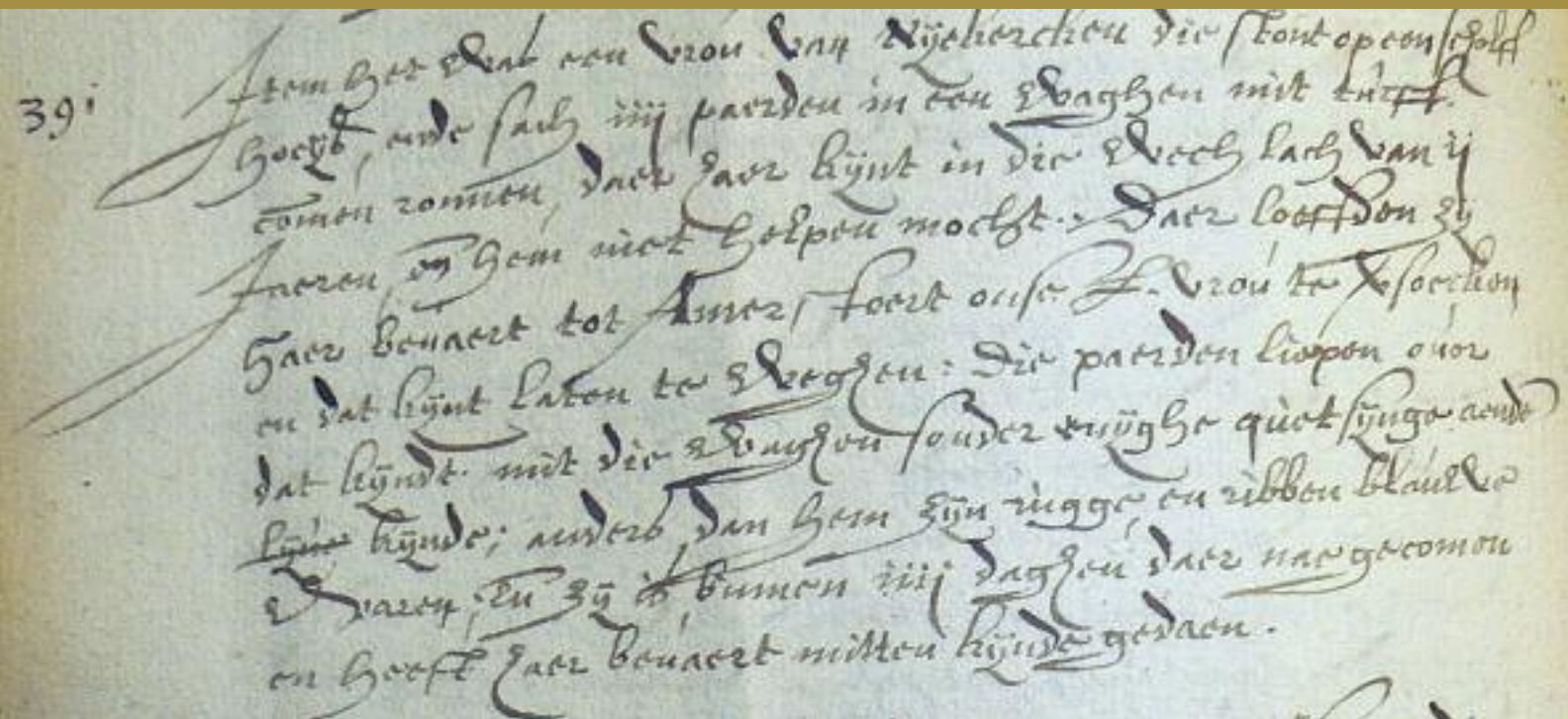
Abe van der Veen is medewerker bij bureau Monumentenzorg Amersfoort.

In de vorige artikelen bleek al dat de kwestie welke plek het meest heilig en genezend was kon uitmonden in een ordinaire concurrentiestrijd tussen bedevaartsoorden. In het Amersfoortse mirakelboek is dat bijvoorbeeld te zien in wonder 141, waar de ouders van een verdrongen kind hun bedevaart beloofden naar OLV van Stavoren. Toen dat niet hielp naar 't Heilig Bloed. Ook dit gaf geen soelaas. Maar het loven van een bedevaart naar Amersfoort had direct effect. Ook in wonder nr. 11 gebeurt dit. Tijdens een storm op zee wordt er een bedevaart beloofd naar Aken, dan naar Den Bosch. Pas dan denkt één van de opvarenden aan het Mariabeeldje dat in Amersfoort in het water gevonden is en direct verbetert het weer.

Maria dwong haar verering soms echt af. In wonder nr. 166 werd een vrouw lam en na de gelofte van een bedevaart naar Amersfoort kon ze weer lopen. Bij de kapel aangekomen durfde ze haar genezing niet te vertellen. Direct werd ze weer ziek en huilend kwam ze naar het beeldje en riep (*hertaald*): 'O Maria plaag me toch niet. Ik wil het graag vertellen, zodat gij daarom geëerd zult worden.' Direct werd ze weer gezond!

In de mirakelboeken van Den Bosch en Delft zijn vergelijkbare voorbeelden te vinden dat Maria een voorkeur lijkt te hebben voor die stad. Hebben we het dan nog over één en dezelfde heilige, of is de Maria van Den Bosch of Delft een andere dan die van Amersfoort? Ook is het de vraag wie de wonderen doet: God of Maria? Officieel doet God de wonderen met tussenkomst van Maria. Maar in de volksdevotie was Maria's rol aanmerkelijk groter. Zij bepaalde zelf waar ze aanbeden wilde worden en op welke manier ze haar wonderen toonde.

Als door een wonder gered

door LUDO JONGEN

In het Amersfoortse mirakelboek zijn gedurende meer dan een eeuw 542 wonderen opgetekend. Die zou God in Amersfoort hebben laten plaatsvinden ter ere van Maria, omdat men zich in uiterste nood gewend had tot Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Bij 29% van die wonderen waren kinderen betrokken. Ze waren bijvoorbeeld in een sloot gevallen en 'levenloos' uit het water gehaald. Maar het leven keerde in het lichaampje terug na een gebed tot Maria, vaak gekoppeld aan de belofte als dank een bedevaart naar Amersfoort te ondernemen.

Eén van die 'kinderwonderen' is nummer 384 (hierboven afgebeeld). In modern Nederlands staat daar het volgende:

'Een vrouw uit Nijkerk stond op een schelf hooi. Ze zag vier paarden voor een wagen met turf aan komen rennen, terwijl haar kind van twee jaar op de weg lag, maar ze kon het niet helpen. Ter plekke beloofde ze haar bedevaart naar Amersfoort, om tot Onze Lieve Vrouw te bidden en het kind te laten wegen. De paarden liepen met de wagen over het kind zonder dat het gewond raakte, behalve dat zijn rug en ribben blauw waren. Ze is binnen vier dagen daarna gekomen en heeft haar bedevaart met het kind gedaan.'

Nu kan men zich natuurlijk afvragen welke moeder haar kind van twee zomaar op de openbare weg zou leggen.

Foto: Wonder 384/391
(Archief Eemland,
bruikleen van Sint-
Franciscus-Xaveriuskerk).

In samenwerking met anderen bereidt Ludo Jongen een uitgave plus hertaling voor van het Amersfoortse mirakelboek, die naar verwachting dit najaar verschijnt.

Ludo Jongen is als hoogleraar Nederlandse Letterkunde verbonden aan de Katholieke Universiteit Lublin Johannes Paulus II.

Misschien is er iets anders aan de hand. Toen moeder de hooischelf beklom, lag de peuter keurig netjes in zijn bedje te slapen. Nadat het kind wakker was geworden, was het uit bed geklommen en de weg op gewandeld, net toen de turfkar eraan kwam. Moeder moest machteloos ---toezien hoe haar kind verpletterd dreigde te worden. Ge-lukkig bleef het kind ongedeerd, op een paar blauwe plekken na.

In het mirakelboek wordt een verband gesuggereerd tussen de belofte van de moeder om een bedevaart naar Amersfoort te ondernemen én het ongedeerd blijven van haar kind. Kortom, een wonder. Er is echter ook een gewone, aardse verklaring mogelijk. Toen de paarden het kind zagen, zijn ze er als het ware omheen gelopen. Deze trouwe viervoeters zullen immers te allen tijde proberen een levend obstakel dat op hun weg ligt, te ontwijken. Het kind zou hooguit geschampt zijn, vandaar de blauwe rug en ribben.

Elke ouder kan zich de wanhoop van moeder voorstellen als ze haar kind plots op de weg ontwaart. Heden ten dage zou het kind hoogstwaarschijnlijk onder een auto terecht zijn gekomen en letterlijk verpletterd zijn. Tenzij het als door een wonder zou zijn gered. Aan wonderen hechten we nu echter niet meer zoveel waarde. In de Middeleeuwen geloofde men vast en zeker dat een gebed tot Onze Lieve Vrouw wonderen kon bewerkstelligen. En dat geloof heeft ruim vijfhonderd prachtige verhalen opgeleverd.

Amersfoort, Palmzondag MMXI

Maria, idool van alle tijden

Museum Flehite presenteert van 10 juli tot 6 november de tentoonstelling *Maria, idool van alle tijden*. Twee films geven een beeld van het Mirakel van 1444 en de Vrouwevaart van 2010. Bij de topstukken zijn de restanten van het wonderbeeldje, het Mirakelschilderij en de pelgrimstekens.

Er zijn *krankte leden* te zien die zijn opgegraven. De oorspronkelijke Onze-Lieve-Vrouwekapel is als het ware herbouwd, zodat je je een echte pelgrim in de Middeleeuwen kunt voelen. Ook zijn de vaandels en het zilver van de Broederschap van Kevelaer te zien. Daarna gaat de aandacht naar wat Maria betekent voor Amersfoorters van nu, jong en oud, gelovig en

Eén van de vaandels van de Broederschap van Kevelaer, ca. 1930.

ongelovig. Burgemeester Lucas Bolsius heeft een film gemaakt van zijn Lourdesreis. Boeiend zijn ook de beelden en schilderijen van kunstenaars die Maria op een eigentijdse manier hebben weergegeven. Er staan acht huisaltaren van particulieren. Meer informatie is te vinden op de

website.

Bij de tentoonstelling verschijnt een gelijknamige *glossy*. Ook wordt er een uitgebreid nevenprogramma aangeboden met onder meer lezingen, muziek en rondleidingen. Het volledige programma staat op de website.

Groepen kunnen een eigen rondleiding boeken. Kosten € 60,- + entree (€ 7,-,

vanaf tien personen € 5,-). Wensen kunt u bespreken met Bep Berkhof, 033 2471108, b.berkhof@museumflehite.nl.

www.idoolvanalletijden.nl

sel-Dreef, net over de grens met België: twaalf kilometer op de fiets door het mooie Markdal. Achter de kerk was een prachtig park met heiligenbeelden, een kruisweg en een heuse grot met Maria, net zoals die van Lourdes. Bovendien stond er een boom waarvan de bladeren hielpen tegen kiespijn.

Een andere bedevaartstocht ter ere van Maria ging van Bakel naar Handel. De zes kilometer werden te voet afgelegd. Om zes uur 's morgens vertrokken we, met broodjes en limonade voor de terugweg, want we moesten nuchter blijven voor de mis met communie. De weg leidde langs talrijke kapelletjes en eindigde bij de kerk van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming, met daarachter het processiepark.

Later heb ik nog diverse bedevaartsoorden bezocht, in het buitenland, vanwege de mooie kerken. Maar de sfeer, de verwachting, de spanning en de opwindung uit mijn jeugd zijn nooit meer teruggekomen.

Ik geef het estafettetestokje door aan Albert Boersma, enthousiast lid van de Collectiecommissie van de OVF.

Agnes Houët is bestuurslid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

HET FAVORIETE VOORWERP VAN...

Agnes Houët

Mijn favoriete voorwerp is een pijpenbeeldje, dat vermoedelijk sterk lijkt op het verpulverde mirakelbeeldje van Amersfoort. Het is al een eeuw in de collectie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Dit Mariabeeldje roept vele herinneringen op aan mijn jeugd, waarin Maria een bijzonde-

re plaats innam. Dit themanummer van de *Kroniek* en de tentoonstelling *Maria, idool van alle tijden* brengen die herinneringen weer tot leven. Bij een katholieke, Brabantse opvoeding hoorden natuurlijk ook processies en bedevaartstochten. Ik herinner me nog heel goed de bedevaart van Breda naar Meer-

Maria uit de modder

Devotionalia zijn zeldzame vondsten; in Amersfoort worden ze bijna nooit gevonden. Heel soms wordt hier een pijpaarden heiligenbeeldje of een pelgrimshoorn opgegraven, maar een pelgrimsinsigne is nog nooit door de stadsarcheologen gevonden. Pelgrimstekens worden wel geregeld gevonden in vochtige bodem. Ze zijn gemaakt van tin, dat vergaat in de zandige omstandigheden van Amersfoort. Dat van Amersfoort is zelfs zeer bekend als archeologische vondst in Nederland.

door **FRANCIEN SNIEDER**

De behoefte het heilige dicht te naderen kwam in de late Middeleeuwen tot uitdrukking in de populariteit van bedevaarten (zie pagina 2). In bedevaartsoorden werden souvenirs verkocht, waaronder het pelgrimsinsigne. Naast de betekenis van souvenir en herkenningsteken functioneerde het pelgrimsteken als amulet, want de middeleeuwse mens geloofde in de kracht van het voorwerp zelf. De kracht van het bezochte wonderdoende beeld, zoals het Mariabeeldje van Amersfoort, ging over op het insigne door aanraking ermee of door zegening.

DE VONDST VAN HET MARIABEELDJE

Op het Amersfoorts insigne is de vondst afgebeeld van het Mariabeeldje in de gracht bij de Kamperbuitenpoort. Na het eerste wonder wordt het beeldje op 26 december 1444 in processie naar de Lievevrouwekapel gedragen. Op het insigne is links de figuur van Margriet Alberts afgebeeld, die zich buigt naar het beeld van Maria, rechts in de voorstelling. Het beeld is op sommige insignes bijna even groot en op andere zelfs groter dan de vrouw, terwijl het in werkelijkheid heel nietig was (13 cm). Tussen de beide figuren in, of in sommige gevallen links van de vrouw, staat een emmer. Golvende lijnen

duiden water aan, waar- in het verhaal zich afspeelt.

Boven de voorstelling bevindt zich een schriftband, waarop geschreven staat: AMERSFOERT, in de meeste gevallen gevolgd door MCCCCXLV. In het mirakelboek beginnen de wonderen in 1444, maar op de tekstband staat 1445. Dit verschil is gelegen in het feit dat men in de tijd van de vondst van het beeldje de *kerststijl* nog toe-paste; dat wil zeggen dat met Kerstmis het nieuwe jaar begon. Op 26 december was het in de tijdsrekening van toen dus het begin van het nieuwe jaar 1445.

GROTE AANTALLEN EN VERSCHILLENDE TYPEN

Niet in Amersfoort, maar wel daarbuiten zijn veel vondsten van het Amersfoorts pelgrimsteken bekend. In het standaardwerk worden 71 pelgrimsinsignes uit Amersfoort genoemd. 36 Daarvan zijn uit de bodem van Zeeland afkomstig, maar ook in Amsterdam is een relatief groot aantal (zestien) gevonden. De hoge aantallen zijn zeker voor een deel verklaarbaar door de gunstige natte vondstomstandigheden. Verder twaalf in Zuid-Holland, vijf elders in Nederland en twee in België. Museum Flehite heeft daarvan vijf uit Westenschouwen en twee uit Amsterdam.

Er zijn drie verschillende typen te onderscheiden, met

Vaak worden alleen fragmenten van pelgrimstekens gevonden (*Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam*).

daarbinnen weer twee varianten. Twee typen hebben een ronde omlijsting met bovenop drie torentjes. Eén type loopt aan de bovenzijde spits toe met daarboven een rechthoekig 'hekwerk', bekroond door kruisbloemen. Op de tentoonstelling zijn vrijwel alle Amersfoortse insignes te zien die in Amsterdamse bodem zijn gevonden. De meerderheid is van het type met het hekwerkje als bekroning. Andere verschillen liggen in de plek van de emmer, de grootte en houding van de figuren, de lengte van de tekstband en de vorm van de bevestigingsoogjes. Er zijn zeker vijf verschillende mallen geweest voor de productie van het Amersfoorts insigne. Deze waren waarschijnlijk niet gelijktijdig in gebruik, maar het is niet na te gaan hoe ze zich tot elkaar in de tijd verhouden.

De mooiste exemplaren van de drie verschillende typen uit de collectie H.J.E. van Beuningen zijn ook op de tentoonstelling te zien. Ze zijn ongeveer 5 cm hoog.

Mal van zogende Maria (AWN afd. Amersfoort eo).

MASSALE PRODUCTIE

De mallen waarin pelgrimstekens werden gegoten waren meestal van een fijnkorrelig gesteente. In deze gietvorm werd het beeld negatief uitgesneden; meestal was de andere zijde van de mal vlak. Door kleine kanaaltjes vloeide het metaal in de mal. Het bestond in veel gevallen uit een legering van lood en tin. De techniek was vlot en eenvoudig, het materiaal goedkoop, zodat de insignes massaal vervaardigd konden worden.

De insigne-nijverheid heeft daardoor een hoge vlucht genomen. In Amersfoort had de kerk een toezichhoudende rol; er was toestemming nodig van de kerkmeesters van de Sint-Joriskerk om handel in dit souvenir te mogen drijven.

Francien Snieder is stadarcheoloog.

ZOGENDE MARIA

Op de tentoonstelling deze zomer in Museum Flehite is ook een beeltenis van Maria te zien. Een archeologische topvondst. Het is een mal gemaakt van terracotta, voor het maken van reliëfs. Hierin drukte men pijpenaarde, die gebakken werd. Pijpenaarde is een fijne witte klei, die eenmaal uit de oven nog steeds wit is.

De mal is begin jaren tachtig gevonden bij archeologisch onderzoek door de amateurs van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland in de voormalige tuin van het Observantenklooster.

Afgebeeld is Maria met het Christuskind aan de borst. Deze *Maria Lactans*, de zogende Maria, komt in de late Middeleeuwen geregeld voor. Ook de stilistische kenmerken, zoals de kunstige haardracht, duiden op een datering in deze periode: eind 15de of begin 16de eeuw. In de late Middeleeuwen had iedereen die het zich kon veroorloven een Maria, een kruisbeeld, een heiligenbeeldje in huis. Aan de grote vraag werd voldaan door de snelle en goedkope productiewijze van pijpenaarden beeldjes en reliëfs. De in Amersfoort gevonden mal is een getuigenis van de periode van grote Mariadevotie in Amersfoort.

LITERATUUR

- Beuningen H.J.E. van, A.M. Koldewij en D.Kicken, *Heilig en Profaan. 1: 1000 Laat-middeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen; 2: 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* (Rotterdam 1993-2000)
- Heeringen R.M. van, A.M. Koldewij en A.A.G. Gaalman, *Heiligen uit de modder* (Utrecht 1987)
- Ostkamp S, 'Productie en gebruik van pijpenaarden en terracotta devotionalia in de Nederlanden (ca.1350-ca.1550)' in: *Judocus Vredis. Kunst uit de stilte. Een kloosterwerkplaats uit de tijd van Dürer* (Kreis Borken 2001)
- Snieder F. 'Reliëf met zogende Maria' in *Kroniek* 3:2 (juli 2001) 3-4
- Thiers Ottie, *Bedevaart en kerkeeraad. De Amersfoortse vrouwevaart van 1444 tot 1720*

Een wandelroute langs b

Plattegrond
OLV-kapel

Museum Flehite

St. Franciscus
Xaveriuskerk

Mariabeeldje

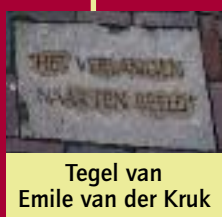
Tenhemel-
opneming

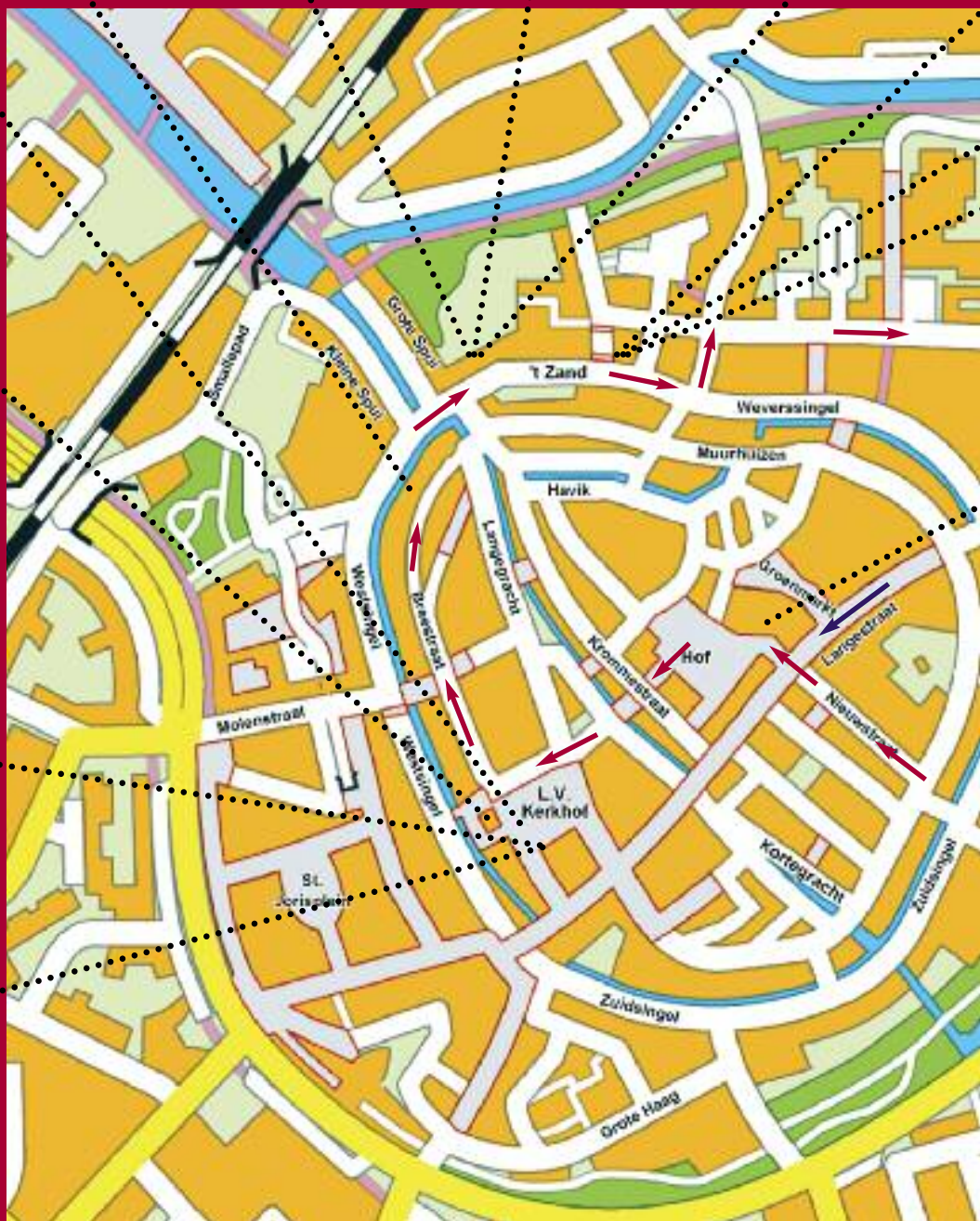
OLV-toren

Kapelhuis
met nis voor
Mariabeeld

Tegel van
Emile van der Kruk

ijzondere Maria-plekken

H. Georgiuskerk

Reliefschrijn

Mirakelschilderij

Reliëf
putplaats

St. Joriskerk

Museum Flehite: uitgang Westsingel, rechtsaf naar: 't Zand
Recht door: Weverssingel
Linksaf: Bredesteeg
Einde rechtsaf: Teut
Einde rechtsaf: Coninckstraat
Via Hofje Armen de Poth langs Rochuskapel linksaf naar Pothstraat
Pothstraat uitlopen: stadsmuur bij St. Annastraat
Via St. Annastraat naar Plantsoen Noord (bij beek)
Via wandelpad langs gereconstrueerde stadsmuur en fundamenten
tot aan Herenstraat
Rechtsaf: Herenstraat
Zuidsingel oversteken en door Schoutensteeg naar Muurhuizen
In Muurhuizen rechtsaf en direct linksaf: Nieuwstraat
Einde rechtsaf: Langestraat en direct linksaf: Groenmarkt
Via Windsteeg naar de Hof
Hof oversteken en via Haverstraat naar Krommestraat
Deze oversteken en via Torengang naar O.L.V. Kerkhof
Via Breestraat terug naar Museum Flehite
Ingekorte route:
Vanaf St. Annastraat rechtsaf: Kamp
Onder Kamperbinnenpoort door naar Langestraat
Bij St. Joriskerk bij Groenmarkt rechtsaf
Daarna de langere route volgen

U kunt deze stadswandeling zelfstandig lopen, maar het Gilde Eemland en Museum Flehite hebben ook een aantrekkelijk arrangement. Onder leiding van een gids bekijkt u kort de tentoonstelling *Maria, idool van alle tijden* en maakt u aansluitend de wandeling. Waar mogelijk bezoekt u ook enkele kerken. Daarna kunt u de tentoonstelling nog uitgebreider bekijken.

Prijs: € 10,-, Museumkaart € 4,-, kinderen € 3,-, CJP en studentenpas € 7,50.

Tijd: 13:30-15.30 uur.

Data: 20 en 29 juli, 6, 10, 19, 27 en 31 augustus, 9, 17, 21 en 30 september, 8, 12, 21 en 29 oktober.

Groepen kunnen ook op andere data boeken. Reserveren noodzakelijk.

www.gildeamersfoort.nl, ilde@gildeamersfoort.nl of 033 4722236.

Een kijkje in de hemel

door AGNES WITTE

Aan de Langegracht staat de ruïne van het Armandomuseum al jaren te wachten op betere tijden. Weinig voorbijgangers zullen beseffen dat dit gebouw is gewijd aan de heilige Maria, die volgens het rooms-katholiek dogma met lichaam en ziel in de hemel is opgenomen en daar voor ons zieleheil pleit. Vandaar de vroegere naam Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming. De meeste gebrandschilderde ramen met Maria en andere heiligen waren al in 1971 verwijderd. Kan iemand ons vertellen wie ze nu heeft? Andere ramen sneuvelden bij de brand van 2007. Nu niemand meer hardop een rozehoedje bidt, is het wat moeilijk je de devotie voor te stellen waarvan deze plek toch doordrenkt moet zijn geweest. Maar laat je dan eens rustig bij de hand nemen door de panorama-voorstelling van Arjan den Boer van ab-c media, die alle ramen heeft gemonteerd in een 360-gradenfoto van de Elleboogkerk. Het tafereel is als volgt te vinden:

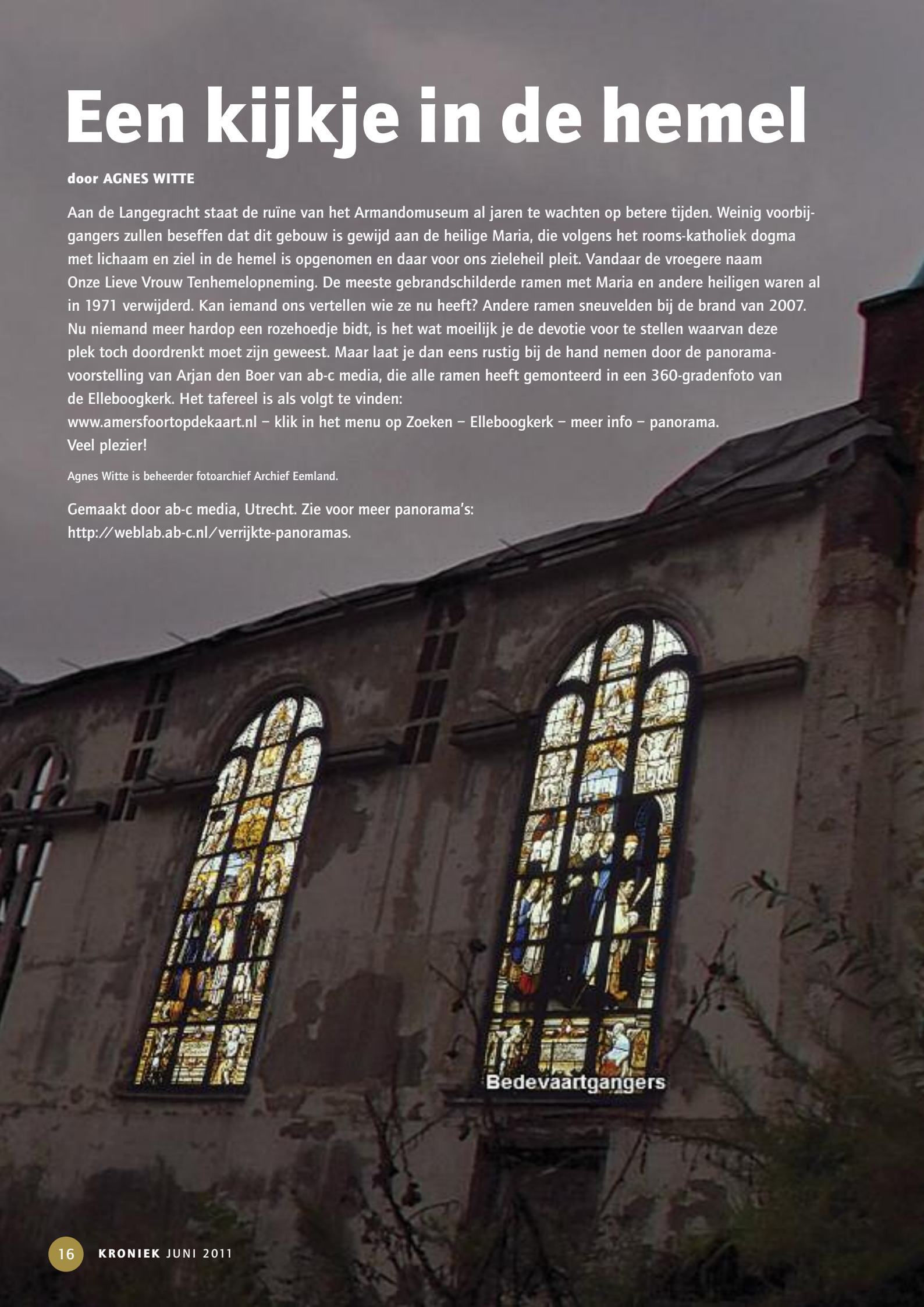
www.amersfoortopdekaart.nl – klik in het menu op Zoeken – Elleboogkerk – meer info – panorama.

Veel plezier!

Agnes Witte is beheerder fotoarchief Archief Eemland.

Gemaakt door ab-c media, Utrecht. Zie voor meer panorama's:

<http://weblab.ab-c.nl/verrijkte-panoramas>.

Bedevaartgangers

'Het ene mirakel volgt op het andere'

Hans Meijer en Paula Bär-Giese van de Stichting Musick's Monument brengen bijzondere muziek onder de aandacht. Niet alleen door die te spelen en te zingen, maar ook via multimediapresentaties op het web en het maken van cd en dvd's. Zij lieten het wonder van 1444 herleven door er een film over te maken voor de tentoonstelling *Maria, idool van alle tijden*. Ook geven zij verschillende uitvoeringen.

door GERARD RAVEN

Paula is zangeres en pianiste. Hans is producent en luitspeler, maar ook bouwt hij muziekinstrumenten. Zij leerden elkaar kennen via de muziek; nadat Paula's man overleden was sloeg ook de persoonlijke vonk over. Zij hebben ruime ervaring met de combinatie van muziek, beelden, de kunst en manuscripten uit eenzelfde periode.

MUSICK'S MONUMENT

Hans: 'Het begon bij mij allemaal eind jaren tachtig. Ik was gevraagd de piano op het Paleis op de Dam te restaureren. Het is de eerste Nederlandse piano, van Hortense, de echtgenote van onze koning Lodewijk Napoleon. In 1992 heb ik opnamen gemaakt met Miranda van Kralingen en de Amersfoortse musicoloog Hein Hof. Dat was het begin van de Stichting Musick's Monument. Inmiddels heeft Paula de rol van Hortense overgenomen, omdat zij zowel zangeres als pianiste is en zichzelf kan begeleiden. En toevallig lijkt Paula ook nog op haar!

Boven: Francis Evers zingt Maria.

Onder: Hans Meijer en Paula Bär.

In 2006 hebben we onze eerste film gemaakt over Hortense, die heeft gedraaid op Paleis het Loo bij de expo over Lodewijk Napoleon. Ook zijn we bezig met een Rembrandtproject. Daarbij is er speciale aandacht voor het feit dat Rembrandt ook in Amersfoort is geweest, wat nauwelijks bekend is onder de Amersfoorters.'

MIDDELEEUWEN

Paula: 'Pianomuziek begint pas in de 18e eeuw, maar Hans speelt luit en was dus al veel meer bezig met oude muziek. Maar ook met zang kom je in de Middeleeuwen. Hans was al bezig met het digitaliseren van handschriften met miniaturen van Huis Bergh, die hij samen met muziek op het internet, cd of dvd uitbrengt. Hij vond het zonde dat je van zo'n handschrift altijd maar één bladzijde kunt zien in een vitrine van een museum, maar nu kun je er digitaal doorheen bladeren. Daarbij kunnen verklarende teksten worden aangeklikt.'

Hans: 'Onze visie is dat je handschriften op het web moet brengen, omdat iedereen er dan gratis van kan genieten. De websiteprojecten zijn een proces: we zetten alles er meteen op maar blijven er aan schaven. Bijvoorbeeld de *Legenda Aurea*, een handschrift met heiligenlevens uit 1438 van het Regulierenklooster van De Birkt bij Amersfoort. Bij mij gebeuren steeds 'wonderen', want doordat ik een handschrift digitaliseer komen tot dusver onbekende passages tevoorschijn.'

MIRAKELVOORSTELLING

In het kader van Amersfoort 750 werd een projectvoorstel van Hans afgewezen. Hein Hof attendeerde hem op het Mirakel van Amersfoort, dat hij nog niet kende. Vrij snel daarna brachten Hans en Paula een voorstelling waarin het mirakelgedicht op middeleeuwse muziek wordt gezongen en in bijpassende kostuums wordt uit-

gebeeld. Mensen houden volgens hen van verhalen en historische kleding: je moet het alleen een beetje 'leuk opdien'. In 2009 werd de mirakelvoorstelling al een keer of tien opgevoerd, vooral tijdens de expo *Maria Nu* in de Georgiuskerk.

Paula: 'We hebben de tekst van het Mirakelgedicht op muziek gezet. Hans heeft de luitstukken uitgezocht uit die periode en ik heb de bijpassende koorwerken erbij gezocht. Ook dat was weer een mirakel: de luitpartijen en de koorwerken passen wonderwel op elkaar! De kleding is gemaakt door Maureen van Raayen, die ook veel kostuums heeft gemaakt voor toneelgezelschappen. Voor het ontwerp van de kleding hebben we het Mirakelschilderij aangehouden, dat op de tentoonstelling te zien zal zijn. Eerst heb ik zelf als Maria liederen gezongen, maar het was mooier om het Mirakelprogramma met twee personen en tweestemmig uit te voeren. Daarvoor was een tweede, lagere stem nodig; dat werd Francis Evers.'

UITVOERINGEN

Zaterdag 9 juli bij de opening voor genodigden.
Zondag 18 september, 10.30 uur in het museum,
entree, inclusief tentoonstelling €10,-.
Reserveren verplicht: 033 247 1100.
Over andere uitvoeringen zie:
www.idoolvanalletijden.nl en
www.musicksmonument.nl.

FILM

Voor het museum was de uitvoering aanleiding om Musick's Monument te vragen een rol te spelen bij de tentoonstelling. Eerst wilde ik alleen de uitvoering herhalen, maar Hans kwam ook met het idee van een film. Een geniaal plan, maar het was meteen duidelijk dat daar allerlei klemmen en voetangels lagen. Hans liet zich niet uit het veld slaan en was al begonnen materiaal te mixen. Het weggooien en vinden van het beeldje waren nog het eenvoudigst, al was het originele pijpvaardje te klein om mee te werken. We hebben daarom de foute voorstelling op het mirakelschilderij gevolgd. Ik zorgde ook voor de middeleeuwse voorwerpen, de stadsplattegrond, de introductie in monumentale panden en historische adviezen.

Paula: 'Filmen is een creatief proces dat niet alleen planmatig verloopt. Het beste resultaat ontstaat al doende; je kunt het van tevoren niet allemaal bedenken. Het wonderverhaal is ook best ingewikkeld; het ligt niet voor de hand. Met de mirakelvoorstelling en de film hopen we het op een begrijpelijke manier aan de mensen te laten zien. Op die manier kunnen de mensen als het ware herbeleven wat er toentertijd is gebeurd.'

Hans: 'Ik heb op internet een houten emmer met koperbeslag gekocht. Het verhaal speelt in de winter rond Kerst. Op een geven moment lag er ijs in de sloot achter ons

Website Stichting
Musick's Monument:
www.musicksmonument.nl
Hierop zijn ook het
mirakelboek, de *Legenda
Aurea* en *Rembrandt
en Amersfoort* te zien.

Gerard Raven
is conservator van
Museum Flehite.

huis en ik zei: nu moeten we filmen!'

Paula: 'Ik ging als Griet Alberts in mijn kostuum in de ijzige kou naar buiten. Doordat ik het ijs met de emmer kapot sloeg was die helemaal ontzet.'

Hans: 'Het huis van Griet is gefilmd in de Mannenzaal en het Kapelhuis. De scène dat zij een kaars voor het beeldje aansteekt is opgenomen in de hal van Museum Flehite, omdat de originele middeleeuwse kast nergens anders kon staan. Maar vóór we het wisten zaten we in openingstijd... Als je van tevoren aanvraagt of je ergens mag filmen gaat het allemaal heel moeizaam, maar als je er gewoon heen gaat is het vaak in orde. Steeds gebeuren zulke dingen. Zou Maria ons helpen bij onze projecten?'

Napoleon op bezoek in Amersfoort

Het is dit najaar 200 jaar geleden dat keizer Napoleon door Nederland reisde. Hij bezocht er tientallen plaatsen in zes provincies, waaronder ook Amersfoort. Ter gelegenheid van dit jubileum geeft de Stichting ThemaTijdschriften zes afleveringen uit van het tijdschrift *Napoleon in Nederland 1811-2011*. Aflevering 3 over zijn bezoek aan Zuid-Holland en Utrecht ligt vanaf 20 mei in de boekhandels.

door **LYDIA EDELKOORT**

IN HOLLAND

Tussen 24 september en 31 oktober 1811 was Napoleon in *Holland*, dat sinds een jaar deel uitmaakte van het Eerste Franse Keizerrijk. Hij bezocht verschillende steden in Zeeland en Zuid-Holland en verbleef drie dagen in Utrecht, voordat hij op 9 oktober met zijn gevolg in Amsterdam arriveerde. Daar logeerde hij in het Paleis op de Dam, het voormalige Amsterdamse stadhuis; in 1808 had zijn jongere broer Lodewijk Napoleon het als koning van Holland tot paleis gemaakt. Napoleon bleef twee weken in Amsterdam, samen met zijn jonge vrouw Marie Louise, met wie hij een jaar eerder was getrouwd. De Dam was voor de gelegenheid omgedoopt tot *Place Napoleon*, maar dat was niet omdat de bevolking zo blij was met de keizer. Amsterdam was bijna failliet, omdat de overzeese handel bijna stil was komen te liggen door Franse blokkades. Vanuit Amsterdam maakte Napoleon verschillende uit-

De Utrechtsepoort vanuit het zuidwesten op een anonieme tekening, 18e eeuw.

stapjes naar steden en plekken in de directe omgeving van de stad, maar het waren geen plezierreisjes. Hij bezocht er de plaatsen die voor hem en zijn politiek van belang waren. Holland was voor Napoleon een belangrijke buffer tegen en springplank naar Engeland. Tijdens zijn verblijf bekeek hij dan ook de kustlijn en gaf opdracht tot verdere versterkingen.

OP REIS

Op 24 oktober vertrok Napoleon uit Amsterdam richting Den Haag en Rotterdam. In Rotterdam bleef hij twee dagen en overnachtte met zijn jonge vrouw in het Schielandshuis, de zetel van het Hoogheemraadschap Schieland. Dit was ter gelegenheid van het keizerlijk bezoek verbouwd en opnieuw gemeubileerd. Op de vroege zondagochtend van 27 oktober vertrok Napoleon om 7 uur naar Utrecht. Hij ging alleen, zonder Marie-Louise, want die hield niet zo van vroeg opstaan. Zij vertrok pas twee uur later en ging rechtstreeks naar de eindbestemming van die dag, paleis Het Loo in Apeldoorn. Napoleon reisde via Gouda en Oudewater en bereikte tussen elf uur en half twaalf de stad Utrecht. Daar hield hij een half uur rust, in het stadspaleis van Lodewijk Napoleon, op de hoek van de Drift en de Wittevrouwenstraat.

Na een half uurtje in Utrecht vertrok Napoleon met zijn gevolg naar de Leusderheide. Hij inspecteerde de daar gelegerde troepen en zag misschien ook de Pyramide van Austerlitz. Die was in 1804 door Franse troepen gebouwd; in 1806 had Lodewijk Napoleon deze genoemd naar de Slag bij Austerlitz, die zijn broer had gewonnen.

IN AMERSFOORT

Vanaf de Leusderheide reed Napoleon richting Amersfoort. Even buiten de stad maakte hij een korte stop om paar-

den te wisselen. Daar werd hij in de loop van de middag opgewacht door de burgemeester en wethouders van Amersfoort (*maire* en *municipale raad*), samen met de onderprefect van het arrondissement Amersfoort, Albert Carel Snouckaert van Schauburg. Zij verwelcomden de keizer en boden hem de vergulde sleutels van de stad aan op een groen fluwelen kussen. Mogelijk dat Napoleon uit zijn koets is gestapt om de eerbewijzen van de hoogwaardigheidsbekleders te aanvaarden, maar de sleutels nam hij niet mee. Die liet hij achter, net als de verrekijker. Die lag klaar omdat het stadsbestuur nog zó had gehoopt dat de keizer de Lievevrouwetoren zou beklimmen en van het fraaie uitzicht zou genieten. Bij helder weer zou hij zelfs de Pyramide van Austerlitz hebben kunnen zien, waar hij net vandaan was gekomen.

Maar Napoleon had haast en wilde snel verder. Misschien was het weer wel te slecht om de toren te beklimmen en reisde de keizer daarom in een koets, in plaats van fier te paard. De notabelen bleven in ieder geval teleurgesteld achter.

De stoet van de keizer ging de stad in, onder een houten erepoort door, een *arc de triomphe* die ter ere van hem vóór de Utrechtsepoort was opgesteld. Vervolgens reden ze door de Utrechtsestraat, de Varkensmarkt over, door de Langestraat, onder de Kamperbinnenpoort en over de Kamp. Bij het verlaten van de stad bij de Kamperbuitenpoort kon de keizer nóg een erepoort zien staan.

TELEURSTELLING

De stad had kosten noch moeite gespaard om de keizer in stijl te ontvangen. De hele route door de stad was met zand bestrooid. Het zand maakte de (mogelijk natte) stra-

De verrekijker.

Links: De stadssleutels.
Rechts: De gemeente heeft overal al borden geplaatst.

LITERATUUR

- W.F.N. van Rootselaar, 'Het bezoek van keizer Napoleon aan de stad Amersfoort ao 181', in: W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort. Geschiedkundige bijzonderheden. 1e bundel* (Amersfoort 1897) 15-35
- Roy de Beunje en Anja Krabben (red.), *Napoleon in Nederland 1811-2011 deel 3: Zuid-Holland en Utrecht* (Amsterdam: Stichting Thematijdschriften 2011), zie p. 26.

Lydia Edelkoort is medewerker Publiek & presentatie van Museum Flehite.

ten minder glad voor de paardenhoeven en was een kostenpost van 500 guldens. De openbare gebouwen en de erepoorten waren geïllumineerd en met groen versierd: kosten 150 guldens. Door de stad waren overal heesters geplaatst voor een bedrag van 200 guldens. Daarnaast waren nog de kosten van 420 guldens voor de erepoorten en 40 guldens voor de sleutels en het kussen.

Totale kosten ruim 1300 guldens, voor de keizer die in één ruk de stad door was gereden, zonder zijn vrouw, terwijl hij werd toegejuicht door het opgetrommelde volk. Nergens wordt vermeld dat hij in de stad zou zijn afgestapt en de Lievevrouwetoren zou hebben beklommen. Niets in de kranten uit die dagen, niets in de archiefstukken en in andere bronnen. Het mooie verhaal van Napoleon met een verrekijker op de Amersfoortse toren is waarschijnlijk pure fantasie, net als zijn bezoek aan Baarn. Keizer Napoleon was in Amersfoort slechts een passant en liet zijn stadssleutels in Amersfoort achter in handen van het verbouwereerde stadsbestuur. De bestuurders namen ze teleurgesteld mee terug naar het stadhuis en stopten ze in een kast. Daar werden ze in de loop van de 19de eeuw 'tusschen oude papieren' teruggevonden door W.F.N. van Rootselaar, kapelaan en archivaris van Amersfoort. Tegenwoordig liggen ze in Museum Flehite.

Napoleons stadssleutels en de verrekijker zijn t/m 4 september te zien in het open depot van Museum Flehite.

Ook Amersfoort had een vleeshuis

Nog in 2009 konden de samenstellers van het boek *Stadhuizen van Amersfoort, de bouwgeschiedenis* beweren dat er niets bekend is over een vleeshal in middeleeuws Amersfoort. In een vleeshuis slachtte men vee en werd vlees verkocht aan particulieren. Maar het was er wel degelijk. Waar stond het precies en wat is er verder over bekend?

door ANTON VAN NOSTRUM

Ik vond 'dat vleyshuys gelegen aen de Langestraet' bij de transcriptie van het oudste transportregister van Amersfoort. De bewoners van de belendende percelen waren in 1484-1485 'deen syde Geryt van Westrenen, dander Thomaes Pyl'. In 1501 wordt gesproken van een 'husynge ende hofstede gelegen aen de Langestraet duergaende aen Den Hof, geheten Dat Oude Vleyshuys'. In datzelfde jaar is nog driemaal sprake van het vleeshuis. Omdat verder nergens een vermelding 'nieuwe vleeshal' of iets dergelijks voorkomt, mogen we wel aannemen dat de aanduiding 'oude' slaat op de bouwkundige staat van het gebouw en niet de betekenis heeft van 'het voormalige vleeshuis'.

Op de beide plattegronden is rechts van De Hof een bouwblok waarvan het pand op de rechterbovenhoek het bedoelde huis is (*Museum Flehite*).

Foto links: Het Kleine Vleeshuis in Utrecht.

THOMAS PIJL ALS HOUFAST

Interessant is verder de vraag waar dat vleeshuis dan wel gestaan mag hebben, want Langestraet en De Hof zijn erg ruime begrippen. De genoemde Thomas Pijl geeft ons de nodige aanwijzingen. Thomas was zesmaal schepen van Amersfoort in de jaren 1484-1498 en werd in 1500 tot *kameraar* (penningmeester) benoemd. Met een zekere regelmaat keert hij in het transportregister terug, zodat we relatief veel van hem te weten komen. Zijn vader Jan overleed in 1488 en was gehuwd met Geertruid, de dochter van Steven Maasz en opnieuw een Geertruid. Thomas' vrouw heette door vernoeming ook zo. Zij schonk hem de kinderen Arent, Trude, Deliana, Anna, Lijsbet en Hendrik. Thomas overleed midden 1501.

In 1482 kocht Thomas een huis met erf aan de Krommestraat op de hoek van Zevenhuizen. Nu is de afstand tussen de twee straten al gauw een paar honderd meter, zodat er nooit sprake kan zijn geweest van een huis gelegen op de hoek daarvan. Dit wordt normaliter opgelost door de aanduiding Krommestraat te lezen als de wijk Krommestraat. Twee jaar later verkoopt Gerrit van Dasthorst de helft van een huis aan de Krommestraat in Ze-

venhuizen, waarbij Thomas Pijl één van de burens is. De twee straten worden opnieuw genoemd als Timan Hendriksz ook een huis verkoopt waarvan Thomas buurman is.

LOKATIE EN UITERLIJK

Uit deze gegevens kunnen we met een gerust hart concluderen dat Thomas Pijl aan Zevenhuizen woonde. Daarmee is dan ook de ligging van het middeleeuwse vleeshuis beter te situeren: waarschijnlijk op de hoek van de Langestraat en de Zevenhuizen. Nu staat op de ene hoek bij de Joriskerk het 16e-eeuwse pandje De Grote Slok. Als dit destijds ook al een tapperij was, moeten we het vleeshuis op de andere hoek zoeken. Tegenwoordig is hier een schoenenwinkel in een pand van 1891, verbouwd door Herman Kroes in 1903. De afgebeelde stadsplattegronden van Braun en Hogenberg uit 1588 en Blaeu uit

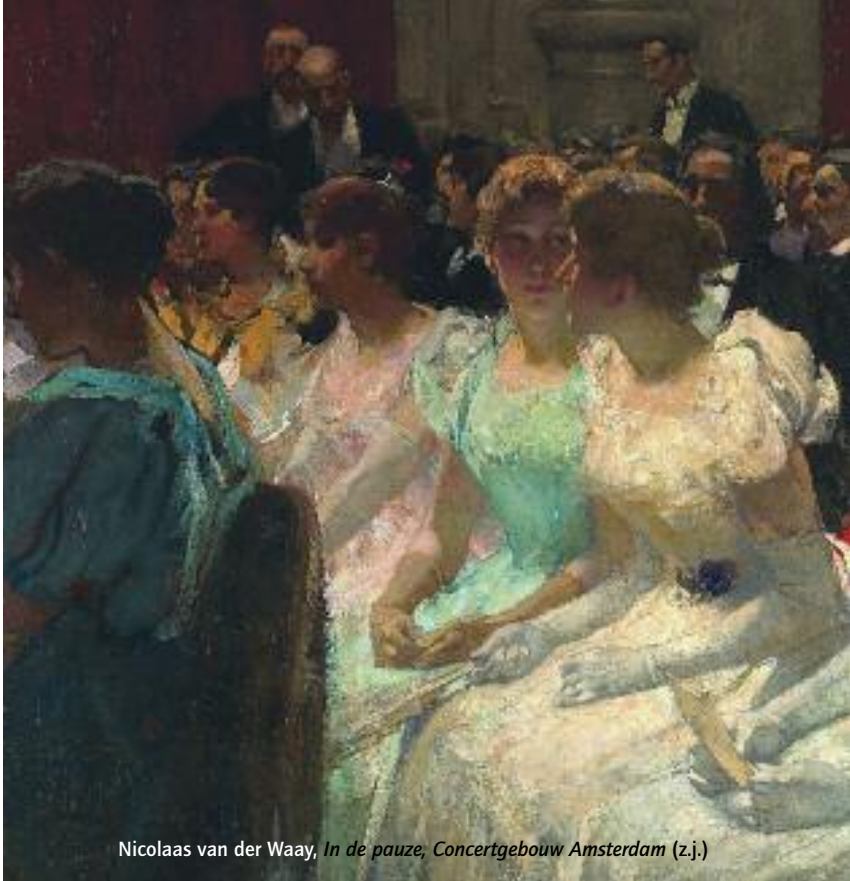
1647 helpen ons echter niet veel verder. De exacte lokatie blijft voorlopig dus nog een geheim.

Ook weten we nu nog nauwelijks hoe de vleeshal er uit zag. Een goede indruk van zo'n gebouw geeft het Kleine Vleeshuis aan de Lange Nieuwstraat 34 in Utrecht, gebouwd in 1432. Utrecht had ook een Groot Vleeshuis, maar dat is te groot en te rijk versierd voor Amersfoortse begrippen. Dat geldt ook voor de hallen van andere grotere steden. Maar wie weet, misschien duikt er nog eens een mooie afbeelding van het Amersfoortse vleeshuis op.

BRON

Archief Eemland, transportregister 436-01 over 1478-1503 is een geweldige bron die (voor zover ik weet) te weinig gebruikt is wegens de moeilijke toegankelijkheid. Juist die toegankelijkheid is door de voorbereidende transcriptie van Dick van Wageningen en mijn aanvullingen en correcties sterk verbeterd. In de studiezaal van Archief Eemland zijn de bestanden op elk woord doorzoekbaar. Ik hoop dat veel onderzoekers er hun voordeel mee doen.

Anton van Nostrum is vrijwilliger bij Archief Eemland.

Nicolaas van der Waay, *In de pauze*, Concertgebouw Amsterdam (z.j.)

Nachtlicht

De tentoonstelling *Nachtlicht* laat de invloed van het gas- en elektrisch licht op de Nederlandse kunst tussen 1880 en 1940 zien. Kunstenaars als Isaac Israëls en George Hendrik Breitner experimenteerden met de effecten en de mogelijkheden van het nieuwe licht. Het uitgaansleven vormde een belangrijke bron van inspiratie. Maar ook het veranderde straatbeeld, het huiselijke leven en de invloed van het licht op de mode werden verbeeld.

In Museum Flehite zijn tot en met 26 juni circa 70 schitterende schilderijen en tekeningen te zien, waaronder topstukken uit andere musea en particuliere collecties.

Eind 19e eeuw was het gaslicht een noviteit. Grote boulevards, winkelstraten, cafés en theaters waren 's avonds een stuk beter verlicht. Chique uitgaansgelegenheden en schouwburgen installeerden het al snel in hun zalen, die daarmee geheel en overvloedig werden verlicht. Vrouwen liepen er rond in schitterende avondjaponnen.

Ook op straat speelde het licht een rol. Verlichte winkelruiten, betere lantaarnpalen en de lichten van (paarden)trams en later auto's veranderden het avondlijke stadsbeeld.

Licht bood vrijheid en veiligheid, maar dankzij het feit dat het zo snel werd omarmd door eigenaren van bars, danszalen en nachtclubs, had het voor conservatief Nederland een negatieve associatie. In een tijd waarin kunstenaars zich begonnen af te zetten tegen de academische traditie, hadden zij een dankbaar onderwerp gevonden om de grenzen van het schilderen mee te verkennen en op te rekken.

Katjuscha Otte en Ingelies Vermeulen, *Nachtlicht*
(Haarlem: Uitgeverij 99, 2011), € 19,50

Het jaar van de vrijwilliger

2011 is het Europese Jaar van het Vrijwilligerwerk. Het is een goede gelegenheid in de *Kroniek* extra aandacht te schenken aan de vrijwilligers. Zij verdienen waardering voor de belangrijke ondersteuning die zij geven in de cultuurhistorische sector van Amersfoort.

door **FRANCIEN SNIEDER**

Nederland kent veel vrijwilligers (5 miljoen!): in de amateursport, in de zorg, maar ook in de musea. In Amersfoort zijn tenminste drie erfgoedinstellingen die voor een belangrijk deel drijven op vrijwillige krachten: Archief Eemland, Museum Flehite en het Archeologisch Centrum. In de komende drie nummers van de *Kroniek* zal een vrijwilliger uit elk van die instellingen worden geïnterviewd. Daarmee mag niet de indruk worden gewekt dat de andere tientallen die zich belangeloos en met volle animo inzetten, minder belangrijk werk verrichten.

HET CENTRUM VOOR ARCHEOLOGIE

Voordat het Archeologisch Centrum door de gemeente Amersfoort in het leven werd geroepen, werden de honneurs waargenomen door de amateurvereniging, de Archeologische Werkgroep Nederland (AWN), afdeling Vallei en Eemland. Waar dat maar enigszins mogelijk was,

hebben zij geprobeerd te redden wat er te redden viel – en dat kon alleen op zaterdagen. Toen Monique Krauwer in 1984 begon als stadsarcheoloog met een halve aanstelling, was zij erg blij met de steun van de AWN-ers bij het opgraven en uitwerken van de vondsten. Een aantal van hen werd vrijwilliger voor twee of drie dagen per week. Vrijwilliger van het eerste uur is Hans de Jong, die nog steeds zeer waardevol werk doet bij het Archeologisch Centrum. Hij vormt een onmisbare schakel met zijn kennis van veel materiaaltypen, zoals metaal en natuursteen.

Bij de stadsarcheologen werken nu zo'n twintig vrijwilligers. Zij oefenen heel veel en zeer diverse taken uit, zowel bij het buitenwerk: de opgravingen, als bij het binnenwerk: het wassen, beschrijven en uitwerken van de vondsten. Velen zijn al jarenlang verbonden aan het Centrum en op een specifiek onderdeel gespecialiseerd, zoals aardewerk, glas, bot (zowel dierlijk als menselijk), restauratie en historisch onderzoek.

De vrijwilligers van het Archeologisch Centrum.

Jan Zinger (75) is één van die trouwe vrijwilligers bij de stadsarcheologen. Hij was al jaren een enthousiast amateurarcheoloog toen hij twaalf jaar geleden op zijn Zündapp het opgravings-terrein in Vathorst kwam oprijden, om te informeren of hij kon komen helpen met graven. En enthousiast is hij onverminderd. Jan is verantwoordelijk voor het zeven van grondmonsters.

Wat houdt dat in, het zeven van grondmonsters?

'De zakken met grond die van de opgravingen worden meegenomen, moeten worden gezeefd op pitten, zaden, graankorrels, stukjes houtskool en kleine botjes van bijvoorbeeld vis. De grond gaat over drie zeven: van 1, ½ en ¼ cm maaswijdte. De zeven worden mechanisch geschud. Dat is om de grond los te maken. Hierbij gebruik ik veel water! Wat overblijft op de zeef, het residu, moet in potten worden gedaan. Vervolgens gaan er druppels methylparabeen bij tegen bacteriën en schimmels. Het is een heel secuur werk: ik houd lijsten bij van de informatie op de vondstenkaartjes, zodat duidelijk is welke pot met zeefresidu van welke opgraving is. Ik plak etikettes op de potten. Daarna worden ze verzonden naar een bedrijf dat is gespecialiseerd in archeo- en paleo-botanie, de plantkunde van het verleden.'

Wat voor informatie levert dat op?

'Het bedrijf rapporteert ons wat voor zaden en pitten er gevonden zijn. Zo weten we wat de mensen in de prehistorie en in de Middeleeuwen verbouwd en wat ze aten.'

Doe je bij het zeven wel eens onverwachte vondsten?

'Enige tijd geleden zag ik op de zeef een vuursteentje liggen. Het bleek een microliet te zijn, een heel klein werktuigje van zo'n 1 tot 2 cm lang uit het Mesolithicum (circa 8000 tot 4000 jaar voor Christus). Heel boeiend! De meeste microlieten zijn waarschijnlijk gebruikt als

'We weten nu wat de mensen in de prehistorie en in de Middeleeuwen verbouwd en wat ze aten.'

Francien Snieder is stadsarcheoloog.

pijlpunt of als inzetstuk (weerhaakje) voor harpoenen of speren. Daar gingen de mensen van toen mee op visvangst!'

Vuurstenen voorwerpen hebben jouw speciale interesse?

'Ja, al heel lang. Ik ben lid van de Drents Prehistorische Vereniging, waar ik vaak mee op excursie ga, ook naar het buitenland. Een tijd geleden hadden we een excursie naar de Rijksuniversiteit van Groningen, waar we de archeo-zoölogische en de archeo-botanische afdelingen bezochten. Omdat ik zelf te maken heb met archeo-botanie, was ik natuurlijk extra geïnteresseerd. Ze hebben daar een gigantische vergelijkingscollectie met duizenden buisjes met zaden en andere plantenresten. Ook kon men door een microscoop stuifmeelkorrels bewonderen. Zo mooi, om stil van te worden!'

Vind je het leuk om over je werk te vertellen?

'Op woensdagmiddag is het Centrum voor publiek geopend. Dan vertel ik de bezoekers, soms ook buitenlanders, over hoe het allemaal in zijn werk gaat. De bezoeker kan de verschillende werkzaamheden van dichtbij en met eigen ogen zien. Ze zijn altijd heel belangstellend.'

Ben je van plan met 'pensioen' te gaan?

'Oh nee, Ik ben nog goed gezond en ik hoop dit werk nog lang te mogen doen.'

Nieuwe boeken

Margriet Mijnsen, *Een vallei vol water: waterschapskroniek Vallei & Eem 1616-2011*

(Utrecht: Stichting Publicaties Oud-Utrecht 2011), 468 pp, ISBN 978 90 5479 087 7, € 37,50

Vervolg op het standaardwerk *Amersfoort lag aan zee* van de hand van de waterschapsarchivaris. Met losse kaart van het huidige waterschap en stamboom van de vroegere waterschappen in het Vallei- en Eemgebied.

M.K. Wijker, *Appelmarkt: archeologisch onderzoek op een plein in de binnenstad, voorafgaand aan de plaatsing van ondergrondse afvalcontainers*

(Amersfoort: Archeologisch Centrum, 2011) (Amersfoort onder ons, dl. 26), € 7,50

Rapport van de opgraving. Op 14 maart is op de Appelmarkt een monument onthuld ter herinnering aan de verborgen geschiedenis van het plein, die tijdens de opgraving aan het licht is gebracht.

M.H. Verhoeve-Meeuse e.a. (red.), *Guido 40 jaar*

(Amersfoort: Guido de Brèscollege 2010), 148 pp)

Deze *Guido glossy 1970-2010* is vooral gevuld met vraaggesprekken, waaronder oud-leerling Bart-Jan Spruyt.

Roy de Beunje en Anja Krabben (red.), *Napoleon in Nederland 1811-2011*

(Amsterdam: Stichting Thematijdschriften 2011) 6 nummers van 60 pp, ISSN 2211-2693, alle nummers € 30,-, los nummer € 5,95: www.thematijdschriften.nl

Zie pp. 20-21 en 28.

Wim Berkelaar en Gerard Raven (red.), *Kerkscheuring in oorlogstijd: oorlog en Vrijmaking in Amersfoort en Utrecht*

(AD Chartasreeks deel 18; Barneveld, De Vuurbaak, 2011), 110 pp + dvd, ISBN 978 90 5560 457 9, € 17,50

Bundel lezingen gehouden op een congres in Amersfoort vorig jaar, met samenvatting van vraaggesprekken met ooggetuigen uit 1944-1945 op dvd.

Cees Biezeveld, *Kamp Amersfoort: de bevochten nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog*

(Barneveld: BDU 2011), 404 pp, ISBN 978 90 8788 137 5, € 22,50

Uitvoerige studie van de totstandkoming van het Nationaal Monument, door de pionier en oud-directeur. Met de ondertitel 'een an-

der geluid' geeft deze al aan dat het zijn persoonlijke visie is, die niet altijd spoot met die van het bestuur.

Aad Kamsteeg, *Ondergronds in het Soesterkwartier. Het geheim van de Westerkerk*

(Utrecht: Matrijs 2011), 88 pp + dvd, ISBN 978 90 5345 433 6, € 14,95

Boek en film over de Verzetsgroep i.s.m. Stichting Flehite Publicaties; zie *Kroniek* maart pp. 8-9.

R.A. Hulst e.a., *Tabaksplantages langs de Hogeweg*

(Amersfoort: Archeologisch Centrum, 2011) (Amersfoort onder ons, dl. 25), € 5,-

Rapport van de opgravingen; en een artikel over de herkomst en het gebruik van de tabak en de geschiedenis van de tabaksschuren rond Amersfoort.

Steven Wachlin, *Photographers in the Netherlands: a survey of commercial photographers born before 1900*

(Den Haag: Centraal Bureau voor Genealogie, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie; Rotterdam: Nederlands Fotomuseum, 2011) 2 dln, ISBN 978 90 5802 079 6, € 99,-

Belangrijk naslagwerk voor iedereen met belangstelling voor de Nederlandse geschiedenis van de fotografie, met biografische gegevens van fotografen. Er worden ook Amersfoortse fotografen behandeld, o.a. Fortgens, Serré en Wentzel.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

EXPOSITIE OVER 200 JAAR BURGERLIJKE STAND

Archief Eemland op zoek naar bijzondere verhalen

Archief Eemland besteedt in de Maand van de Geschiedenis (oktober) extra aandacht aan het 200-jarig jubileum van de Burgerlijke Stand. Om dit te vieren verzamelt het archief de komende maanden verhalen van de inwoners van Amersfoort en haar regio over hun ervaringen met de Burgerlijke Stand. Deze verhalen zullen resulteren in een expositie op de studiezaal van het archief en in de hal van het stadhuis van Amersfoort. Meer hierover leest u op www.archiefeemland.nl en in onze digitale nieuwsbrief.

OPROEP

In iedere familie doen er verhalen de ronde over mensen met een bijzondere voor- of achternaam. Van geslacht op geslacht worden verhalen doorgegeven over de geboorte-aangifte van een kind, een bijzondere huwelijks-

voltrekking en niet te vergeten een begrafenis van een markante persoon of bijzondere Amersfoorter. Heeft u een bijzonder verhaal te vertellen, stuur het ons.

Het aanvragen van een paspoort bij de afdeling bevolking, stadhuis Westsingel 43, circa 1953 (Archief Eemland).

HOE KAN IK MIJN VERHAAL INSTUREN?

De meest bijzondere, mooiste, leukste verhalen kunt u insturen naar Hennie van den Burg-van Boeijen, Archief Eemland, Postbus 4000, 3800 EA Amersfoort of h.vandenburgh-boeijen@amersfoort.nl. De verhalen worden geselecteerd en geplaatst op de site van Archief Eemland. Het meest bijzondere verhaal wordt ook in *Amersfoort Nu* gepubliceerd.

Parels toegevoegd aan amersfoortopdekaart.nl

www.amersfoortopdekaart.nl startte in 2009 als online stadskaat, waarop locaties zijn gekoppeld aan de beeldbanken van Archief Eemland en Museum Flehite met behulp van *Google Maps*. In februari 2010 is *Google Streetview* toegevoegd. En nu is de website uitgebreid met nog vier bijzondere elementen.

KUNSTWERKEN

In het menu is de functie *Kunstwerken* toegevoegd. Hierin zijn 171 Amersfoortse voorwerpen buiten door middel van een informatiepunt op de kaart geplaatst. Aan ieder

kunstwerk is een beschrijving met foto gekoppeld. Dit is gerealiseerd in samenwerking met de afdeling Cultuur, Toerisme en Sport van de gemeente Amersfoort.

3D-LUCHTFOTO

In 1932 is er een 3D-luchtfoto gemaakt van Amersfoort en een flink gebied daar omheen. Deze foto is nu over de Google-Mapskaart gelegd. Hij is zowel 'plat' als in 3D te zien door in het menu de kaartlaag *Luchtfoto 1932* te kiezen. Er zijn 3D-brillettjes voor € 1,50 te koop in de webwinkel van www.archiefeemland.nl. U kunt niet alleen

met Google Maps in de stad rondkijken, maar ook de gezochte straatnaam in het zoekvakje invullen. De straatnamen van nu zijn weggelaten, maar kunnen ook worden getoond. Deze verschijnen vervolgens óver de luchtfoto's heen.

PANORAMA'S

Het zoeken op trefwoord Elleboogkerk levert 148 fotoresultaten op. Enkele daarvan zijn foto's van de gebrandgeschilderde ramen. Webbouwer ab-c media uit Utrecht heeft een prachtig 360-gradenpanorama gemaakt, waarin enkele foto's van deze gebrandschilderde ramen digitaal 'teruggeplaatst' zijn in een huidige foto; zie pp. 16-17. Er is ook een 360-gradenpanorama te zien van het interieur van Museum Flehite tijdens de asbestsanering in 2009. Het geeft een indrukwekkende blik op het lege gebouw.

Door het jaar heen worden nieuwe elementen toegevoegd. Hou de website daarom in de gaten!

DIGITAAL VROUWLEXICON NEDERLAND

Op deze website van de Universiteit Utrecht en Huygens ING staan de volgende Amersfoortse vrouwen: Catharina van Someren (circa 1500-1580, stichteres en regentes Burgerweeshuis), Maria van Utrecht (1551-1629, echtgenote van Oldenbarnevelt), Grietje Willems (+1595, tovenaars), Alida Withoos (1661-1730, schilderes), Geertruida van den Heuvel (1783-1838, verkleedde zich als schutter Jacobus Vermeijl), Charlotte Leinweber (1787-1870, kostschoolhoudster en weldoenster). Het adres van de website is: www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilenburgerweg 2. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging

OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite

T/m mei

Tentoonstelling waterschap en Eemnes. Oudheidkamer Eemnes, Raadhuislaan 2a, T 035 5382375. Elke zaterdag 14-16 uur.

Zaterdag 4 juni

Excursie voor OVF-leden naar Aalsmeer en Cruquius. Meer informatie op: www.historisch-amersfoort.nl/activiteiten.htm. Aanmelding z.s.m. via excursie@historisch-amersfoort.nl. Maximaal 50 personen. Kosten € 40,- per persoon, direct te voldoen bij aanmelding op de rekening van de OVF, 3795666, ov.v. 'excursie.'

Donderdag 9 juni, 14-15.30 uur

Lezing tentoonstelling *Nachtlicht* door Katuscha Otte. € 7,50 incl. koffie/thee en petit-four, excl. entree. Telefonisch opgeven via 033 2471100.

Donderdag 9 juni, 17-19 uur

Historisch Café in het Stadscafé. Onderwerp zie www.archiefeeland.nl onder agenda. U kunt zich daar ook aanmelden voor de maandelijkse digitale uitnodiging.

IN DIT NUMMER

Van mirakel tot moderne madonna	2
Wie waren de pelgrims?	6
Volksdevotie in het mirakelboek	8
Kinderen in het mirakelboek	10
Tentoonstelling Maria	11
Favoriete voorwerp Agnes Houët	11
Pelgrimstekens	12
Wandelroute langs Maria-plekken	14
Ramen Elleboogkerk	16
Film van het mirakel	18
Napoleon in Amersfoort	20
Vleeshuis in Amersfoort	22
Nachtlicht	23
Vrijwiller Archeologisch Centrum	24
Nieuwe boeken / Nieuws	26

Zondag 19 juni, 18 september, 10.30 uur

Koffieconcert met Bob Kaufmann, geïnspireerd op de wisseltentoonstelling.

T/m 26 juni

Nachtlicht. Tentoonstelling. Zie p. 23.

T/m 26 juni

Rode Kruis 1910-2010. Mini-expo over de afdeling Amersfoort in het Open Depot.

T/m 4 september

Napoleon in Amersfoort. Mini-expo in het Open Depot. Zie ook pp. 20-21 en 26.

Donderdag 8 september, 17-19 uur

Historisch Café in het Stadscafé. Zie 9 juni.

10 juli-6 november

Maria, idool van alle tijden. Grote tentoonstelling over de Amersfoortse bedevaarten en over de Mariabeleving nu. Zie ook p. 11 en voor actuele informatie over de nevenactiviteiten www.idoolvanalletijden.nl.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe. Een combinatie van de collecties van Archief Eemland en Museum Flehite.

OPEN HUIS

ARCHEOLOGISCH CENTRUM

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

KRONIEK

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 27,50 per jaar, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
033 463 49 89
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Bureau Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeeland@amersfoort.nl
www.archiefeeland.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 7
Open: ma-do 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA) Archeologisch Centrum

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Saskia Schrijer • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Piek Theisens

Redactieadres

Gerard Rave, Museum Flehite
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur.

Meningen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

AMERSFOORTSE MAATSCHAPPIJ TOT
NV STADSHERSTEL